

bádání a seznam (zejména polské) literatury k tématu.

Pokud jde o vlastní přínos práce, autorka uplatnila své velmi solidní kodikologické a filologické znalosti a vytvořila pro bádání vskutku užitečný přehled rukopisného dochování kázání o svatém Stanislavu s podrobnými rozpisy relevantních a kazatelských materiálů i jejich základní žánrové zařazení (jedná se o 80 kázání a kazatelských materiálů ve 100 rukopisech, celkem 147 instancí).

Práce Stanislavy Kuzmové je významným příspěvkem pro poznání středověkého kazatelství ve středoevropském prostoru. Její heuristika je tak důkladná, že v dohledné době pravděpodobně nebude překonána.

JINDŘICH MAREK

Ludovic VIALLET, *Les sens de l'observance. Enquête sur les réformes franciscaines entre l'Elbe et l'Oder, de Capistran à Luther (vers 1450 – vers 1520)*, LIT Verlag, Münster 2014 (= Vita regularis 57)

364 s., ISBN 978-3643124418

Francouzský historik Ludovic Viallet (Université Blaise Pascal de Clermont-Ferrand) patří k předním odborníkům zabývajícím se problematikou působení mendikantů, konkrétně řádu menších bratří, v pozdně středověké společnosti. Jeho kniha *Les sens de l'observance*, předložená i jako habilitační práce, geograficky pokrývá území ohraničené na jedné straně řekou Labe a na druhé Odrou. Jedná se tedy o území Slezska a Horní Lužice a většina děje se odehrává podle osy Budyšín – Zhořelec – Vratislav. Časově se kniha soustřeďuje na druhou polovinu 15. a první čtvrtinu 16. století. Z pohledu dějin františkánského řádu se jedná o klíčové období předcházející velkým změnám, vedoucím jednak k rozdělení řádu na františkánskou (převážně observantskou) a minoritskou (konventuální) větev, jednak k zániku velké části domů v období po vypuknutí luteránské reformace.

Řada konventů na sledovaném území byla ve třicátých letech 15. století postižena husitskými bouřemi. V následujících dekádách již procházela pozvolnou obnovou a novým obdobím rozkvětu. V té době do uvedené oblasti ale také začaly pronikat reformní snahy usilující o oživení františkánského ideálu a jeho přízpůsobování měnícím se společenským podmínkám. Právě tyto reformní směry stojí v centru zájmu autora, přičemž slovo „observance“ v názvu není vztaženo jen a pouze na vlastní observantské hnutí, ale je rozšířeno i na další reformní směry, zejména na směr hlásící se ke konstitucím papeže Martina V. Právě střet různých směrů a jejich adaptace na prostředí lužických a slezských měst je hlavním tématem knihy.

První kapitola (*Caïn et Abel – Vieux terreaux franciscain et novae plantationes*) přibližuje vývoj františkánské přítomnosti na vymezeném území, a to od prvních fundací v 13. století až po situaci na začátku 16. století. Hlavní důraz je ale kladen na reformní snahy uvnitř řádu menších bratří, které se prosazují od poloviny 15. století. Ty jsou v českém prostředí spojovány především s postavou Jana Kapistrána a jeho středoevropskou misí, při které uvedl do zaalpského prostoru observantské hnutí. Na základě papežského svolení tehdy začal zřizovat ve významných lokalitách observantské konventy, které vytvořily protiváhu ke starším (nereformovaným) fundacím. Vialletova kniha ale ukazuje, že situace uvnitř františkánského řádu byla mnohem složitější a že i na relativní periferii se vyskytovaly různé směry usilující o oživení františkánských ideálů. Vedle Jana Kapistrána, budoucího paralelní síť domů podléhajících generálnímu vikáři observantů, zde vynikal především Matthias Döring, provinciál saské provincie, usilující o obnovu na základě konstitucí papeže Martina V. (*Constitutiones Martinianae*) a pod přímou autoritou generálního ministra řádu. Viallet ukazuje, že se tyto různé podoby kultivace františkánského dědictví – jakkoli byly úzce ovlivněny děním v řádu i jeho jednotlivých domech – neutvářely a neprosazovaly ve společenském vakuu. Naopak, jednalo se o politikum, do kterého zasahovaly i další subjekty mimo vlastní řád. V případě Horní Lužice to byly především městské rady, které se takto mimo jiné bránily zásahům českých králů.

V předvečer rozdělení řádu (a vypuknutí německé reformace) situace připomínala zákopovou válku. Zatímco ve Slezsku se uchytila Kapistránova observance, v Horní Lužici převážil směr prosazovaný Döringem. Druhá kapitola (*Diversitas vitae – Au nom de l'intentio de François*) se zabývá konfliktem mezi oběma směry

reprezentovanými Döringem a Kapistránem. Viallet zde rozebírá konstituce Martina V. z roku 1430 (na jejichž sepsání se podílel paradoxně i sám Kapistrán) a porovnává je s přísnějšími konstitucemi sepsanými roku 1443 Janem Kapistránem (a schválenými papežem Evženem IV.) pro cismontánskou rodinu observantů. Pozornost ale věnuje i četným dalším pramenům, které umožňují analyzovat rozdílné aspekty sporu jednotlivých skupin uvnitř řádu menších bratří. Jedná se přitom především o díla, která observanci odmítala a kritizovala. K těmto pramenům patří zejména komentáře Nicolase Lakhmanna, profesora na erfurtské univerzitě a Döringova nástupce v úřadu saského provinciála. Dalším zásadním pramenem je pak *Tractatus contra Observantes* Heinricha von Werl, provinčního ministra kolínského provincie. Werl patřil spolu s Döringem k hlavním Kapistránovým oponentům v Zaalpi. Pro něj a pro další stoupence martiniánských konstitutí představovala observance vážné ohrožení jednoty řádu, Werl navíc zpochybňoval i některé zásadní principy observance (například v otázce přijímání peněžitých almužen), které přímo odmítl jako pokrytecké.

Zatímco druhá kapitola dávala větší prostor kritikům observance, kapitola třetí (*Putabunt vos angelos — La pastorale de la conquête*) se věnuje zejména Kapistránovu působení a jeho pastoračním aktivitám zaměřeným na obyvatele (především) slezských měst. Kapistránova spektakulární kázání si kladla za cíl oslovit co největší množství lidí a získat je mimo jiné i pro podporu observantské reformy. Důležitým prvkem těchto kázání byl nejen vlastní text (jehož účinnost byla oslabena i nutností následného překladu do národních jazyků), ale i celkové *ars praedicandi*, zejména propracované „užití posvátna“. Kapistrán úspěšně pracoval s odkazem poměrně rychle kanonizovaného Bernardina Sienského († 1444, kanonizován 1450). Světcův biret či „bernardinský“ trigram Ježíšova jména napomáhaly mobilizovat publikum a přesvědčit je o životnosti františkánského charismatu v jeho observantském provedení. Kapistránovo využití posvátna, jak připomíná Viallet, bylo ovšem také značně kontroverzní. To se týká i pašijového kultu a eucharistických zázraků (spojených především s poutním místem Heiliges Blut ve Wilsnacku), které výrazně posilovaly dobové protizidovské nálady a vedly k řadě restriktivních opatření i přímému násilí (např. masakr ve Vratislavi).

V dlouhodobém horizontu se ale z hlediska františkánské observance ukázaly nejpřínosnějšími spíše filiační listy, kterými Kapistrán přibíral jednotlivé adresáty (významné jedince, ale i kláštery

či celá města) do širší františkánské konfraternity. Ty dokázaly motivovat k soustavnější a systematictější podpoře františkánů a výrazně napomohly k začlenění jednotlivých domů do městské společnosti. Právě zapojením jednotlivých klášterů do organismu města se zabývá čtvrtá kapitola (*Hoc est claustrum nostrum — Le poids de la tutelle urbaine*). Viallet zde řeší otázku, jak byly reformní snahy řádu provázány s politikou a mocenskými strukturami jednotlivých míst. Vychází přitom z aristotelského konceptu *bonum commune*, respektive toho, jak uvedený koncept interpretovaly oba soupeřící směry františkánské reformy. Všimá si ale i sociální reality a zejména prostředků, které městské rady užívaly ke kontrole ochotnější církevních institucí, zejména mendikantských klášterů. Poukazuje přitom na rostoucí vliv světských prostředníků (*Kirchväter*) v druhé polovině 15. století. Svou pozornost posléze Viallet zaměřuje opět především na lužické konventy, v nichž se prosadil umírněnější směr hlásící se k martiniánským konstitucím. Tyto konventy byly také ochotnější ke spolupráci s městskými radami a k podřízení se jejich přímé a nejen ekonomické kontrole.

Vztahem mendikantů s obyvateli měst a zejména s městskými elitami se zabývá také pátá, poslední kapitola (*Corpus mysticum? — Prière des laïcs et prière des frères à Görlitz, ou l'éphémère triomphe de la voie moyenne*). Tato problematika je zkoumána především na příkladu konventu ve Zhořelci, autor však přihlíží i k situaci ve Vratislavi, Svidnici a jiných městech. Zaměřuje se zde na několik témat, která umožňují sledovat strukturu vazeb ve městě a dynamiku společenského vývoje. Prvním z těchto témat je existence laických náboženských uskupení (především terciářů) utvářených kolem jednotlivých klášterů. Komunity terciářů byly jedním z hlavních prostředků, kterými mendikantské konventy upevňovaly své postavení ve společnosti a kultivovaly své vztahy s patrony a dobrodinci. Druhým významným tématem analyzovaným v páté kapitole je tok zbožných darů a mešních nadací, které řeholníci obdrželi za své modlitby a přímlyvy. Právě mešní nadace umožňují i přes nedostatečnost pramenné základny sledovat vývoj vztahů mezi řeholním domem a jeho okolím. Současně se ale jedná i o téma úzce související nejen s otázkou řádové chudoby, ale také obecně s otázkou veřejného zájmu městské společnosti. Kapitola končí nastíháním situace po rozšíření luteránské reformace vedoucí k uzavření (nejen) zhořeleckého konventu.

Působení Jana Kapistrána a františkánské observance ve střeoevropském prostoru se těší značné pozornosti české historiografie. Vialletova kniha umožňuje tuto problematiku rozšířit nejen

o porovnání s dalšími směry uvnitř řádu menších bratří, ale také metodologicky obohatit o nové přístupy. Jedním z jejích hlavních pozitiv je, že dává otázku vnitřní řádové reformy do souvislosti s politickou, sociální a hospodářskou situací městského prostředí. Představuje tak cenný příspěvek nejen k řádovému, ale i urbánním dějinám pozdního středověku.

MARTIN ELBEL

Hodoeporicon Ambrogia Traversariho,
ed. Jan STEJSKAL, Veduta, České
Budějovice 2013

236 s., ISBN 978-80-86829-88-3

Ambrogio Traversari (1386–1439) se řadí mezi italské humanisty první poloviny 15. století. Jako jeden z prvních překládal klasická díla řecké a římské literatury, zároveň však působil jako generální představený kongregace camaldoliánů. Traversari tedy propojuje svět učenického zájmu o památky antické literatury se složitou sítí vazeb církevní hierarchie v severní Itálii. Rozsáhlá korespondence tohoto vzdělance, čítající zhruba devět stovek dopisů, svědčí o širokém okruhu jeho přátel od Poggia Braccioliniho přes rodinu Medicejských až po papeže Evžena IV., který před zahájením svého pontifikátu působil v témže řádu.

Překladatel a editor Jan Stejskal zde českému čtenáři zprostředkoval menší, zato ucelenější dílo nazvané *Hodoeporicon*, které je v poetikách obecně definováno jako spíše básnický, nefiktivní popis cesty vykonané jednou či více osobami. V Traversariho případě se ovšem jedná o žánrově svěbytný ego-dokument, kombinující prozaickou formou zápisky z cest, paměti a téměř deníkové záznamy. Samotný text sleduje poměrně krátký, avšak důležitý úsek autorova života, konkrétně léta 1431–1434. V této době byl čerstvě zvolen za vrchního představitele kongregace, jež v sobě specifickým způsobem mísila benediktinskou řeholi s prvky eremitismu. Zvolení, nepochybně ovlivněné papežem Evželem IV., znamenalo pro autora díla zcela zásadní proměnu: namísto klidného života v ústraní florentského kláštera Santa Maria degli Angeli se pustil do neúnavného putování po celé Itálii spojeného s činnou aktivitou. Traversariho *Hodoeporicon* popisuje nejrůznější návštěvy, vizitace klášterů, zasedání, soudní pře, nápravy neuspořádaných poměrů a další činnosti spojené s výkonem jeho funkce. Camaldolské (ale též vallambrosiánské) společenství, jehož reformou byl Ambrogio pověřen, bylo v této době zjevně postiženo úpadkem,

projevujícím se všudypřítomným klientelismem, zesvětštěním mnohých představitelů klášterů, vzájemnými pomluvami a nejrůznějšími vnitřními spory. Traversariho snahou bylo reformovat řád shora, prosazovat na nižších úrovních své kompetence a statuta a po vzoru mladších řeholních společenství celou kongregaci částečně centralizovat. Vrchní představitel camaldoliánů se především u starších eremitů a mnohých opatů povětšinou setkával s neochotou k jakékoli změně, jež se stala hlavním úkolem jeho neúnavného putování po severní Itálii i leitmotivem jeho zápisů. K tomuto náročnému a těžko proveditelnému úkolu svou měrou přispíval i stále neukončený spor s jeho předchůdcem Benediktem z Lanci, který se dlouhou dobu nechtěl vzdát svého úřadu. K příjemnějším povinnostem patřilo setkávání s rozsáhlou sítí přátel, pobyt v některých knihovnách, ale i návštěvy významných osobností, jako byl benátský dóže Francesco Foscari či dokonce Zikmund Lucemburský, který v této době v Itálii podnikl svoji císařskou korunovační jízdu.

Můžeme jen litovat, že vlastní Ambrogiovy zápisky jsou ukončeny náhle uprostřed léta 1434. Z jeho dopisů a z dalších zdrojů totiž víme, že Traversari byl Evženem IV. vyslán následujícího roku jako vyjednavatel papežské kurie na koncil do Basi-leje. Z *Hodoeporiconu* ostatně na mnoha místech vyplývá, že se mu na dalekou cestu na sever příliš nechtělo, přesto se na svěřený úkol svědomitě připravoval. Posléze se v roce 1437 podílel na přesunutí koncilních jednání do Ferrary a následně do ještě bližší Florencie. Tuto část Traversariho kariéry, celocírkevní politice bližší než interní záležitosti camaldolského řádu, vykreslují některé dopisy, jež svým způsobem na *Hodoeporicon* navazují; ty však do překladu již zahrnuté nebyly. Lze to ale pochopit, protože navzdory své neukončenosti představuje *Hodoeporicon* přece jen samostatné literární dílo.

Ambrogioův latinsky psaný text, věnovaný jeho příteli Lorenzovi de' Medici, je bohatým zdrojem poznatků o zejména severní Itálii jeho doby, rozplétá složité poměry v tamních klášterních společenstvích, ale zároveň prozrazuje mnohé i o osobním životě svého autora. Vydavatel a překladatel díla Jan Stejskal proto věnoval veliké úsilí identifikaci četných osob a mnohých míst. Celkovému kontextu realii raného italského humanismu, camaldolského řádu a Ambrogiovy kariéry se věnuje úvod, který ovšem do značné míry převypravuje příslušné pasáže věnované Traversarimu ve Stejskalově předchozí publikaci *Řecké dědictví na Západě* (viz recenze v SMB 3, 2011 s. 348–350). Redakčně skvěle připravený text na mnoha místech ilustrují veduty italských měst převzaté